

sára egyéb fogódzót nem tudunk. A nemsokára a városba érkező új lelkipásztor, Kabai Bodor Gellért azonban hamar megszerezte és könyvtárához csatolhatta az Altíng-művet a fenti két személy bármelyikétől. A könyv továbbhagyományozódása azonban már egyértelmű. Kabai Bodor elhunytával (1681) azt egykori kassai kollégája, a debreceni történelem tanár, Lisznai Kovács Pál örökölte; ahogy idős Köleséri halála előtt (1683) annak *Fél-keresztény* (Debrecen, 1682) című művét pedig Szatmárnémeti szerezte meg („Est Mich. Szathmár Németi, 1682.”)⁸

Szatmárnémeti Mihály könyvbeszerző tevékenysége külön tanulmányt érdemel: állítólagos 140 kötetes könyvtárát a kolozsvári kollégiumra hagyta. Angliai szerzeménye és annak debreceni útja pedig élénk szellemi mozgásokat jelez „a század második felének protestáns szellemi vezérkará”-ban.⁹

CSORBA DÁVID

Könyvtáros szénior. A protestáns kollégiumok diáktestülete önmagát igazgatta minden tekintetben. Saját soraiból választott felelős vezetőjük, a szénior (senior scholae)¹, többek között a magasabb szintű tanulásban nélkülözhetetlen könyvgyűjteményért is felelős volt. Munkaeszköz és vagyontárgy volt a könyv: iskolai könyvtárba tartozott, középkori örökség és a reformáció korabeli eszmények jegyében folyó nevelés-oktatás elemi tartozékaként kell minősítenünk, és nem ritkaságyűjtemény darabjaként. A protestáns diákság többségében igen szegény volt, tehát hazai tanulmányai során költséges külföldi szakkönyvekhez csak akkor juthatott, ha a diáktestületnek volt könyvtára.² A diákság széniora, illetve később a könyvtáros deák (bibliothecarius et contrascriba, valamint még később vicebibliothecarius meg irnokdeák) útján tartozott a könyvtárért leltári elszámolással Debrecen városi tanácsának és a lelkésztestületnek, illetve később a professzori karnak is.

Országos könyvtártörténetünk áttekintése – a Debreceni Református Kollégium könyvtárának történetét summázva és a debreceni könyvtáros diákokkal foglalkozva – elfogadja az addigi egyetlen összegző munka adatait, azokra épít.³ Eme hivatkozott munka szerzője a Nagykönyvtár 1913–1943 közötti igazgatója Varga Zsigmond (1886–1956) vallástörténész volt. Könyvéről olyan vélekedések is napvilágot láttak, hogy meg sem jelent.⁴ Az a több kötetes kollégiumtörténeti munka, amelyet 1938-ban a négy száz esztendő jubilumra Csikesz Sándor (1886–1940) tervezett, majd az ő halála után (†1940. február 18.) Révész Imre (1889–1967) tovább szervezett, valóban nem jelent meg egészében, sőt számos alkotete soha el sem készült. A Varga Zsigmond munkája azonban elkészült, és a bombázás idején is megmaradt (állítólag, amint diákként magam még halottam az idősebbektől) körülbelül ötven példánya.

Varga Zsigmond 1945-ben ezt írta a diákkönyvtárosokról: „1658-ig, az iskolai törvények első megreformálása idejéig a mindenkori széniorok hatáskörébe tartozott a könyvtár adminisztrációja,

⁸ Akad. Kvt. BMV R. RMK 144.

⁹ BÁN Imre: *Korai felvilágosodás és nemzeti műveltség*. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. BENDA Kálmán. Bp. 1976. 228.

¹ Kötelezettségeit lásd az iskolai törvényekben; BÉKEFI Remig: *A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei*. Bp. 1899.

² Lényegesen különbözött e tekintetben például Nagyszombat, ott a könyvtárát a professzorok birtokolták.

³ CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp. 1987. 96.

⁴ Például: a „... kollégium négy száz éves évfordulójára tervezett nagyszabású monográfia kötetei közül többek mellett a könyvtár története sem készült el.” BALOGH István: *A debreceni református kollégium gyűjteményeinek keletkezése*. 585–610. ZÁDOR Anna–SZABOLCSI Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás*. Bp. 1978. – Ezt az állítást az 585. lapon írja, és ugyanott a 2. számú jegyzetben megismétli.

1658-tól kezdve azonban az ifjúság külön könyvtárosokat választott és ezekre bízta a könyvtár kezelését.”⁵

A *Könyv és Könyvtár* utóbbi évfolyamaiban⁶ eddig már több 17. századi adatot közöltem. Ezek alapján az az elkerülhetetlen következtetés adódik, hogy Varga Zsigmond vélekedése minden szempontból elavult. Éppen ezért kénytelenek vagyunk helyesbítésre érettként tekinteni egyetlen összefoglaló könyvtártörténetünk Varga Zsigmond munkájára alapozott szemléletét és adatait is. A hazai könyvtártörténet kutatóinak és oktatóinak figyelmébe ezzel a megfontolással ajánlom az alábbi szemléletes adalékokat, amely nem is a 17. század közepéről, hanem a egy évszázaddal későbbi időből, a 18. század utolsó negyedéből való.

A könyvtáros deák tisztsége természetesen fokozatosan megváltozott. Az 1700-as évek derekától már nem önállóan kezelte a könyvtárat a diákok által választott könyvtáros, valamint a diáktestület vezetője a szenior. Az alább következő bejegyzésben is a bibliothecae prefectus aláírása látható. Piskárkosi Szilágyi Sámuel (1719–1785) volt az első, akit erre a tisztségre a tanári kar megválasztott, és aki 1744-től viselte megbízását.⁷ Utódai között Sinai Miklós (1730–1808) egészen szerencsétlenül sikerült püspökké választásának évéig, tehát 1760–1791 között irányította a könyvtárat. Ez a harminc esztendő folyamatos jól ellensúlyozta az évente (néha esetleg két évente, de időnként fél évente) választott könyvtáros deákok munkájából következő ideiglenes jelleget és a folytonos változást.

Sinai Miklós tehát még nem az egy évszázaddal későbbi könyvtárigazgató tisztségét viselte, hanem könyvtári felügyelőként működött. Megbízata vége felé íródott az alább idézendő bejegyzés.

Thomas Hyde (1636–1703) angol orientalista 1700-ban megjelent munkájának 1760-as második kiadását⁸ 1788-ban az angol alapítványtól (Fundatio Anglicana)⁹ évente kapott pénzen vásárolta meg a könyvtárat felügyelő professzor Sinai Miklós.

Hyde hosszú ideig Oxfordban a Bodleiana könyvtárosa volt: 1659-től 1701-ig. A rangos gyűjtemény katalógusát is kiadta 1674-ben. A héber és arab nyelv professzoraként is neves volt, harminc munkát írt, amelyek részben kéziratban maradtak, részben csak halála után gyűjteményes kiadásban láttak napvilágot. Leginkább kitűnt perzsa tanulmányaival. A perzsák, médek és pártusok vallásáról írott munkáját tartják legfontosabbnak¹⁰, ezt vásárolta meg Sinai (aki az 1756–1757. iskolai évben maga is volt oxfordi diák). Ennek a munkának a elülső kötéstábláján örököltette meg szokás szerint a provenientia tényét, és ezt aláírta Naszályi [Szász] János is kettős tisztségében:

⁵ A kollégiumi nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége. Debrecen, 1945, 41. /A Debreceni Kollégium története. IV. III./

⁶ A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei (17.) 1994. 95–107; (20.) 1998. 201–212; A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Közleményei (22–23.) 2000–2001. 211–232.

⁷ GÉRESI Kálmán: *A debreczeni ev. ref. főgymn. értesítője*. Debrecen, 1894/1895, 338; MKsz (10.) 1902. 117. Vö. még G. SZABÓ Botond tanulmányát a jubileumi kollégiumtörténetben (419–424, további irodalommal): *Az első Bibliothecae Praefectus, Piskárkosi Szilágyi Sámuel*. In: *A Debreceni Református Kollégium története*. Szerk. BARCZA József. Bp. 1988.

⁸ *Veterum Persarum et Parthorum et Medorum religionis historia*. Ed. secunda. Oxonii, MDCCCLX. Közreadta Thomas HUNT (1696–1774). – A kötet raktári jelzete a 19. századtól mindmáig K 232.

⁹ Ezt az alapítványt Canterbury érseke alapította, a tőkét később a Society for Propagation of the Gospel kezelte, így Nagybritannia területén Bécs nem kobozhatta el. Az évi kamatot a külföldön tanuló diákokkal küldték haza. Közöttük az első volt Csanádi Weszprémi István (1723–1799), korábbi könyvtáros deák. A Fundatio Anglicana még ma is létezik.

¹⁰ *Dictionary of National Biography*. Ed. Sidney LEE. London, 1891, Vol. XXIII, 401–402.

Liber Collegii Reformatorum Debrecinensis Londini Anglorum ex redivitibus Fundationis pia liberalitate Ecclesiae Anglicanae factae in memorati Collegii rationes emptus, et publicae eiusdem Collegii Bibliothecae ad diem 6^{am} Augusti Anni 1788. insertus per Nicolaum Sinai Professorem et B[ibliothecae] Praefectum m. pr.
Joanne Naszályi Seniore, & B[ibliothecario] Ordinario mpria.

Az 1788-ban írott „senior et bibliothecarius ordinarius” kifejezésből is egyértelmű, hogy az 1657. esztendőben megalkotott kollégiumi törvény egyáltalán nem volt fordulópont a debreceni könyvtár kezelésében és a könyvtáros diákok működésében. Annál inkább nem volt az, mert a könyvtárra vonatkozóan semmiféle rendelkezést nem tartalmaz, így a könyvtáros deákok és a könyvek kezelésének ügyeit legfeljebb csak közvetve érinti.¹¹ Korábban közölt (egykorú nyomtatott és kéziratos bejegyzésekből gyűjtött) adataim megmutatják, hogy a 17. század végéig lehetett és volt is egyben a könyvtár kezelője az egyazon évben működött szenior.

De lehetett még akkor is könyvtáros a szenior, amikor már a protestáns kollégiumok hagyományos rendjét a kor szükségletei miatt – közelebről pedig a Carolina Resolutio (1731) majd a Ratio Educationis (1777) következményei által meghatározott helyzetben – a Debreceni Református Kollégium, illetve az egyházkerület kényszerűségből megváltoztatta.¹² A protestánsok lelkiismereti és vallásszabadságát a Türelmi Rendeletig (edictum tolerantiae 1781; sok tekintetben még később is) mint másodrangú állampolgárokat megnyirbálta az államhatalom. A korlátozás és cenzura a könyvtárra, a protestáns Bibliára és a teológiai kézikönyvekre is érvényes volt, nem csupán a forradalmi tanok miatt rebellisen tekintett munkákra. Az elnyomás Debrecenben és környékén (Bécsőtől távol) nem érvényesült olyan mértékben, mint az ország nyugati felén. Ebben a helyzetben működött Sinai keze alatt Naszályi.

Naszályi Szász János (1760–1823) nevét valóban megtalálhatjuk 1788-ban a szeniorok jegyzékén is¹³, és ugyancsak megvan a Varga Zsigmond által közölt „ifjúsági könyvtárosok” névsorában.¹⁴ Szerencsére módunkban áll az adatok helyességének ellenőrzése, és az a nem gyakori alkalom, hogy eme diákkönyvtáros elődünknek a későbbi életpályáját is vázolhassuk.

A Veszprémi megyei származású és később ott lelkészkedő diák Bakóczi szerint Palotán, Szinnye¹⁵ szerint ellenben Andorjánházán született 1760-ban. Előbb Kecskeméten tanult, majd tizennyolc évesen Debrecenben subscribált 1778. április 30-án. Tíz éven át végzett felsőbb tanulmányok után lett szenior 1788. március 15-én, és még ő viselte ezt a tisztséget szeptember 16-án

¹¹ A könyvtárral kifejezetten majd csak az 1705. és 1788. évi törvények foglalkoznak. A korábban van a III. fejezet: Leges Bibliothecario praescriptae; illetve Adiectiones ad leges Bibliothecarii Ordinarii. Vö. a fentebb idézett BÉKEFI Remig féle kiadás 141–143. lapját.

¹² Legutóbb áttekintette ezt az időszakot LAKNER Lajos: *Iskola és világ, hagyomány és újítás*. (Előtanulmány a 18–19. századi korszakforduló megragadásához a Debreceni Református Kollégium történetében). = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati, 1999. Debrecen, 2000. /A Debreceni Déri Múzeum kiadványai 74./ 375–418.

¹³ NAGY Sándor: *A Debreceni Református Kollégium*. Hajdúhadház, 1933. 28. – Itt teljes nevét találjuk, VARGA Zsigmondnál nem.

¹⁴ Idézett művében a 69. lapon. – BALOGH István: *i. m.* 585. elsorolja VARGA Zsigmond forrásait, amelyekre már 1934-ben, a könyvtárról írott korábbi könyvében is támaszkodott.

¹⁵ *Magyar írók élete és munkái... IX.* Bp. 1903, 822–823.

is.¹⁶ Diákként lemásolta az 1700-tól 1786-ig beiratkozottak névsorát.¹⁷ A 18–19. századi diákok gyakran megtették ezt Debrecenben, és vitték magukkal rektóriára az iskolájukról összeírott adatokat, míg másutt erre nem nagyon akad példa.¹⁸ A száz lapnál vastagabb kézirat későbbi pótlásai között megtalálható Naszályi és felesége epitáfiuma. Ebből arra gondolhatunk, hogy családjából származott másik debreceni diák őrizgette meg és ajándékozhatta később a könyvtárnak egyéb kézírataival együtt. Összeállított ötvenhárom különböző térképből egy ívrét gyűjteményt, kézirat címlappal és tartalomjegyzékkel, amely szintén megmaradt.¹⁹

Naszályi könyvtárosi tisztsége kétségtelen, hisz az elszámolásával kapcsolatosan tizenegy irata ma is megvan.²⁰ Szintén debreceni diákoskodása idején írta le a Debrecenben máig megőrzött szertartáskönyvét, amelynek kötése neve kezdőbetűit viseli.²¹

Utrechtben tanult²² széniorkodása után két esztendeig. Külföldi bújdosásából hazatérve 1791-től Antalfán volt lelkész, ekkor verset írt egy korabeli római katolikus kegyességi könyvhöz.²³ 1795-től Tótvázasnyban, 1807-től haláláig Palotán (Bakóczy szerint tehát szülővárosában) volt lelkész haláláig, közben egyházmegyei és egyházkerületi assessor tisztséget is viselt. Írt egy iskolai könyvet Amerikáról 1817-ben²⁴, és egy értekezést a két hazai protestáns felekezet egyesüléséről 1818-ban.²⁵ Megjelent több prédikációja a vele majdnem egykorú Fábiani József (1762–1825)

¹⁶ Az evangy. Reformátusok Debreczeni Főiskolájának 1589–1913. Seniorai. Öszve írta **BAKÓCZI János** a hajdu böszörményi ev. ref. Egyház egyik lelkipásztora. 1897. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár II. 28. – Ebben **NASZÁLYI** adatai 243. számszámmal találhatók; könyvtáros tisztségét Bakóczy nem ismeri. – Ebből az adatból is látható, hogy a felsőbb tanulmányok után általában négy–hét esztendővel választották a diákok többségét könyvtárosi vagy széniorki tisztségre. Ez esetben egy évtizedes tanulás után. A korábbi közlemények pedig ismétlik Géresi Kálmánt és Varga Zsigmondot, akik kivétel nélkül a felsőbb tanulmányokra beiratkozás évét tekintették a könyvtárosok működési éveinek.

¹⁷ *Catalogus omnium civium studiosorum... Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár* (alább rövidítve: DRef), Kézirattár, raktári jelzete R 3292.

¹⁸ **TONK Sándor** személyes közléséből úgy tudom, hogy ő Erdélyben sehol nem találkozott hasonlóval.

¹⁹ *Atlas maior scholasticus. 53 chartis geographicis maximam partem Homannianis constans...* Debreceni, 1785. DRef, raktári jelzete U 40.

²⁰ *Documenta Joannis Naszályi Bibliothecarii, de cassa Bibliothecae Collegii Reformatorum Debrecinensis. 1787–1788.* DRef, Kézirattár, raktári jelzete R 943.

²¹ *Agenda hoc est sancti ritus, juxta duo Novi Testamenti sacramenta agendi, et a beata in de re refomatione, in ecclesiis orthodoxas recepti; nec non liturgia matrimonialis, ritus poenitentes absolvendi, methodus ultimo supplicio adficiendos, aut etiam naturali morbo conflictantes visitandi, consolandi, et ad mortem beatam praeparandi. Quibus accedunt orationes variis occassionibus inservientes, collectae et descriptae per Joannem Naszályi in illustrissimo Collegii Reformatorum Debrecinensis, 1784. Superexlibris: I N 1784. – DRef, Kézirattár, R 383*

²² *Joannes Naszályi Hungarus Pannonicus. – 1789-ben vele együtt tizenöt magyar iratkozott be. – Album studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae MDCXXXVI–MDCCCLXXXVI.* Ultraiecti, MDCCCLXXXVI. 179.

²³ *Napra forgó virág mellyben a b. szüi Máriának fogantatása és hét innepei foglaltatnak. Pál plántálta, Appolós öntözte, az Isten nevelte, és ki adatta* GYÖRFFI József. [Veszprém,] 1791. P: II. 12.

²⁴ *Amerika, vagy az új világ feltalálásának históriája, Robertsonból és Kampéből...* Pest, 1817, Trattner. P: II. 850. **KISS Áron** e munkája miatt nevezhette ifjúsági írónak (*A Pallas nagy lexikona.* Bp. 1896. XII. 1010.)

²⁵ *Keresztényi szeretet...* Veszprém, 1818, Számmer. P: II. 850.

esperes és Lácza Szabó József (1764–1828) akkor lepsényi lelkész²⁶ szerkesztette *Prédikatori Tárház* – az első magyar nyelvű protestáns szakfolyóirat – évfolyamaiban (Vác, 1805–1807).

Naszályi Szász János könyvtároskodásához visszatérve az kétségtelen, hogy többnyire már a 17. században sem mindig egyazon személy, hanem idő jártával egyre gyakrabban más diák viselte a bibliothecarius és más a senior tisztségét. A „contrasciba et bibliothecarius” tisztsége leggyakrabban megelőzte a szeniorrá választást, amely után a külföldi tanulmányút következett. Így történt ez Naszályival is. Egyre inkább általánossá vált ez a gyakorlat a 18. században. Voltak ellenben olyan idők és körülmények, amikor mégsem ezt a követték. Szó sem volt tehát arról, hogy éles határvonal lett volna akár a törvény megújítása miatt minden ok nélkül következtetett 1658. év, vagy akár a könyvtárra felügyelő professzori tisztség létrehozása 1744-ben, amelytől fogva Debrecenben a könyvtáros deák tisztségének betöltését (megválasztását és végzését) másként határozta volna meg az iskolai törvény és máshogyan történt volna a gyakorlatban.

A könyvtáros szenior tisztség Debrecenben a 16–17. század végéig általános volt, noha a kivételek a 17. század második felétől szaporodtak. Szórványosan azonban a kettős tisztség a 18. század vége felé is előfordult.

Az idézett bejegyzés értelmében még a felvilágosodás századának utolsó negyedében is működött időnként könyvtáros szenior. A protestáns kollégiumok nevelő szerepével valamint a hazai könyvtártörténettel foglalkozóknak ezt a debreceni sajátosságot jó számon tartaniuk.

FEKETE CSABA

A zágoni református eklézsia könyvtára. 2001 tavaszán baráti kezek révén kezemhez jutott a zágoni református eklézsia könyvtárának leltárjegyzéke. Az OSZK Régi Magyarországi Nyomtatványok Bibliográfiai Szerkesztőségének munkatársai elvégezték a behasonlítást. Nyáron a zágoni polgármesteri hivatal jóvoltából ott időzve bepillanthattam a könyvekbe, hogy a hiányzó adatokat pótoljam, a kézírásos bejegyzéseket átfussam. Az ott töltött rövid idő nem futhatta arra, hogy minden észrevegyek, aminek értéke, érdekessége van. A 19. századi német és francia könyveket kézbe sem vettem; a 19. század második feléből származó magyar nyomtatványokat csak akkor nyitottam ki, ha adatrótlás céljából volt szükséges; a kézírásos könyvbejegyzések tömegéből csak keveset olvashattam el, s az elfakult, törölt possessorbejegyzések kisillabizálásáról le kellett mondanom. A könyvtár így is jól láthatóan számos értékkel gyarapítja régi könyvészetünket. Ezen gyarapodásért köszönet illeti Papp Pétert, a nagykanizsai kórház gazdasági igazgatóját, aki a könyvtár értékére fölfigyelt, s a leltárjegyzéket magával hozta; a zágoni polgármesteri hivatalt, amely ott-tartózkodásomat lehetővé tette; Márk Sándor református lelkész, aki a könyvtárat őrzi, a lehető- ségekhez mérten gondozza, s a kutatásra módot adott.

A könyvtár eredetéről. A könyvtár több könyvgyűjtő gyűjteményének egymásra épüléséből keletkezhetett. Valószínűleg Gidófalvi Csizsér József (1782–1815 között Zágon ref. papja) volt az első összegzője; fia, Gidófalvi Csizsér Mihály (1812-től apja mellett segédlelkész, majd annak halála után lelkész 1851-ig) folytatta munkáját. Halála után, 1862-ben özvegye, Vajna Mária ajándékozta a könyveket a zágoni eklézsianak; az adományozás emlékért írógéppel írt papírlap őrzi a könyvszekrényen. Az ő idejükből származik a könyvtár első, kézírásos jegyzéke, így a beszámolás is. A sorrend semmi különösebb elrendezettséget nem mutat, bár a duplumok egymás mellé vannak téve (közös szám alatt), és itt-ott egy-egy nyelvi vagy tematikai csoport fölfedezhető. A 20. század

²⁶ Naszályival egy időben, 1789. szeptemberétől tanult Utrechtben.